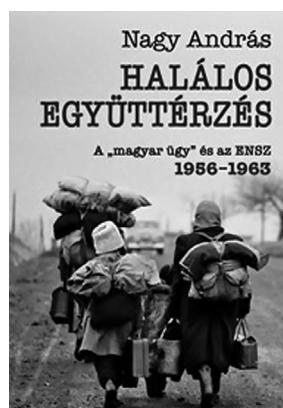

Megírható-e az '56-os forradalom „morális története”?

Nagy András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ 1956–1963.* Budapest–Kőszeg, Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020. 477.

2020-ban, a Kossuth Kiadó és a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete gondozásában jelent meg Nagy András eszme- és színháztörténész, író, esztéta monográfiája, amely az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeit, valamint az azt követő megtorlások időszakát tárgyalja 1963-ig; a kötet alapvető dinamikáját ezen belül is a magyarországi események és az Egyesült Nemzetek Szervezetének ezekre adott reakciója adja. Nagy kötete ennek alapján lehetne egy száraz tényeket, ENSZ-dokumentumokat felvonultató összefoglaló, a szerző azonban ennél nagyobb feladatra vállalkozik: azt igyekszik bemutatni, hogy milyen nemzetközi és magyar reakciók születtek a forradalom és szabadságharc leverését követő években, milyen aktorok alakították ezeket, valamint, hogy melyek lehettek az ezek mögött meghúzódó szubjektív-morális és reálpolitikai motivációk. A jelenségek feltárásához a szerző a világ számos különböző pontján folytatott levéltári kutatásokat, így – a teljesség igénye nélkül – az ENSZ gyűjteményeiben, ausztrál levéltárakban, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, vagy éppen az OSA Archívumban, az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában és a Magyar Nemzeti Levéltárban, emellett használta CIA és az FBI elérhető jelentéseit is. Alapos forrásismerete tükrözi azt a körülbelül három évtizedes kutatómunkát, amely során a forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő események világpolitikai recepcióját tárta fel, és amelynek eredményeként megjelent 2005-ös, *A Bang-Jensen-ügy – '56 nyugati ellENSZélben* című monográfiája.¹ A tárgyalt kötet bizonyos szempontból ennek folytatásaként tekinthető.

Nagy András a változatos forrásbázis alapján, elsősorban kronologikus logika mentén rekonstruált narratívájában ugyan tartózkodik az egyes fejezetek, témakörök esetén az erősen afirmatív állítások, hipotézisek megfogalmazásától – ezzel az egyes problémakörök továbbgondolására készítetve az olvasót –, ám az elemzés mozgatórugójaként két olyan szempont húzódik végig a teljes kötetben, amelyek láttatni engedik a szöveg legfőbb állításait. A magyarországi '56-os eseményekkel kapcsolatos döntések létrejöttének szisztematikus bemutatása egyrészt rávilágít, hogy a világszervezet bürokratikus nehézkedése amellet, hogy önmagában is

¹ NAGY, 2005.

viszonylag nehezen tette lehetővé a hatékony fellépést az '56-os események kapcsán, arra alkalmas volt, hogy az ENSZ-et működtető diplomaták informális kapcsolataikon, az információk megosztásának nehezen átlátható rendszerén keresztül a saját országuk diplomáciai érdekeit szolgálják az ENSZ alapokmányaiba foglalt értékek ellenében. Emellett pedig a fegyveres konfliktussá, valamint komplex, gazdasági, egészségügyi, jogi és menekültválsággá váló eseménysorozat orvoslására hozott, sikeres és sikertelen ENSZ-határozatok kontrasztba állításával a szerző meggyőzően mutatja be, hogy míg a szervezet által koordinált humanitárius missziók a segélyezők és a Kádár-kormány közötti ideológiai ellentétek és logisztikai nehézségek ellenére is nagyon sikeresek voltak, addig az igazságos bánásmód kivívására a forradalomban résztvevők számára, valamint a szovjet intervenció jogtalanságának kinyilvánítására és szankcionálására – ami a szervezet létrehozásakor megfogalmazott diplomáciai-politikai cél lett volna – nem volt lehetőség. Ennek oka ráadásul jelentős részben az volt, hogy a világszervezet el akarta kerülni, hogy a hathatósabb politikai fellépése miatt a magát fenyegetve érző Kádár-kormány még az ENSZ által koordinált humanitárius missziókat is ellehetetlenítse.² A két említett gondolatmenet mindjárt felveti a moralitás és történetírás kapcsolatának problémáját, és – bár erre a szerző sajnos nem tesz kísérletet – segít beillesztenünk a kötetet egy, a szélesebb körű nemzetközi szakirodalom által tárgyalt probléma-komplexumba. Egyrészt megerősíteni látszik azt a legvilágosabban talán Didier Fassin által artikulált érvelést, mely szerint a testi szenvedés (betegségek, szegénység, humanitárius katasztrófák) mindennél előbb való társadalmi elismerése a kortárs politika olyannyira lényeges elemévé váltak, hogy az érintettekkel való együttérzésre és az ezek enyhítésére irányuló cselekvések jelentősége felülkerekedett az igazságosságán.³ Bár a francia szerző a jelenséget a 20. század utolsó két évtizedétől tárgyalja leginkább, néhány, a 20. század korábbi évtizedéből hozott példája utalnak a jelenség folyamatos történeti genezisére. Ez pedig a Nagy András által bemutatott eseményeket az ENSZ valós és jelentős mértékű politikai tehetlenségén túl egy értékrendátalakulásba is beleilleszti, ami a gyakran artikulált „igazságtalanság-diskurzuson” túlmutató kérdéseket ösztönözhet a későbbiekben.

A moralitás és a történettudomány kapcsolata másrészt – és részben ebből kifolyólag – a történész saját szerepértelmezése és módszertani eszközkészlete szempontjából is felmerül. Hogyan térképezhető fel egy konkrét történeti esemény kapcsán az azt alakító aktorok cselekedeteinek illeszkedése olyan normákhoz, mint a becsületesség, szavahihetőség, igazságosság, és hogyan kerülhető el, hogy ezekről ne anakronisztikusan, a saját korszakunk elvárásait előtérbe tolva értekezzünk, hanem az adott történelmi-kulturális kontextus elképzeléseinek minél pontosabb feltérképezésével? Vajon ezek vizsgálata hogyan különíthető el az említett jelenségek megítélésétől és számonkérésétől úgy, hogy ez utóbbiak már nehezen tartozhatnak hozzá a tudományos igényvel megírt történeti munkák szerzőinek

² Ez a félelmet ráadásul nemcsak a forradalmi események kapcsán felmerülő problémák, hanem a járványos gyermekbénulás szinte az eseményekkel egy időben fellángoló hulláma is megalapozta tette, ahol a Vöröskereszt és az ENSZ felelősségvállalása és segélyezési missziói szintén nem voltak elhanyagolhatók a még nagyobb humanitárius katasztrófa elkerülésében. Erről bővebben lásd: VARGHA, 2018.

³ FELDMAN-TICKTIN (EDS.), 2010.

szerepértelmezéséhez?⁴ Esetleg adott korszakok geopolitikai, ideológiai és sajátosságainak megismerésén túlmutatva mennyiben válhat az adott korszakban felelős pozícióval bíró egyének élettörténete, egyénisége/ személyisége rekonstruálhatóvá és bír magyarázó erővel a történelmi jelentőségű események alakításában?

A kötet kilenc fejezetben tárgyalja ezeket a kérdéseket, amelyek az időrendiség tekintetében három, terjedelmükben azonban eltérő egységbe rendezhetők. Az első rész, amely nagyjából az első fejezetet foglalja magában, Magyarország az ENSZ-be való belépésének körülményeit mutatja be, amely olyannyira egybeesett a forradalmat megelőző időszakokkal, hogy az első közgyűlési időszak, amelyen magyar diplomaták teljes értékű résztvevőként jelen voltak, az pontosan az 1956 őszi ülészak volt. Nagy András jó érzékkel vázolja fel annak a külügyi-diplomáciai helyzetnek a koordinátarendszerét, amelybe a későbbi fejezetek kapcsán kirajzolódó, az ENSZ-en belüli dilemmák, valamint a magyar pártállam vezetőivel folytatott konfliktusok, azok alakításának lehetőségei belehelyeződnek. Így nagy hangsúlyt helyez egyrészt a washingtoni és New York-i magyar rezidentúra bemutatására, az ott dolgozó, a későbbiekben is fontos szereplők részletes leírására, valamint a már ekkor a világszervezetnek dolgozó magyarok és a rezidentúrák tagjainak problematikus viszonyára. A szerző már ekkor utal az ENSZ autonómiájára, azaz arra, hogy a szervezet lényegében egy külön világgként működött, amelynek épületébe a rendőrség nem mehetett be, de amelyben a korszak diplomatái és az intézményt fenntartó dolgozók sajátos kapcsolati hálót alkottak, íratlan viselkedéses és interperszonális normákkal. Ez az a világ, amelybe a főként a magyar rezidentúra tagjaiból, azaz az Államvédelmi Hatóság dolgozóiból álló delegáció kissé nehezen integrálódik a forradalom hajnalán.

A második rész, amely az első fejezet legvégétől a negyedik fejezet elejéig tart, a forradalom időszakát mutatja be, mégpedig úgy, hogy egyszerre világít rá a Nagy Imre-kormány új ENSZ-tagságból fakadó nehézkes kapcsolatfelvételére és a problémái sikeres artikulálására a szervezet felé, valamint arra, hogy a Szovjetunió mint szuperhatalom – és egyébként a Biztonsági Tanács állandó tagja – szinte érintetlen volt a világszervezet fegyveres beavatkozással kapcsolatos felelősségre vonásával szemben. A kötet ráadásul a szervezet szemszögéből mutatja be, hogy a kommunikációs nehézségek, valamint a szovjet és szovjethű magyar diplomaták tevékenysége magát a Nagy Imre-kormány legitimitációjának ENSZ-en belüli elismerését tette lehetetlenné. Ezek a gondok az esetleges fegyveres beavatkozás eleinte egyáltalán nem valószínűtlen jogalapját is aláásták, amit a főtítkár ragaszkodása a forradalmi magyar kormány hivatalos megkereséséhez, valamint a humanitárius katasztrófától való félelme tett végül teljesen lehetetlenné. A fegyveres intervenció elvetése azonban segített a Vöröskereszt és egyéb szervezetek segítségével megvalósuló segélyezési program kivitelezésében, amennyiben legalább részben eloszlatta a Kádár-kormány hatalma ENSZ általi megdöntésétől való félelmét, és tehermentesítette is a társadalmi katasztrófába fordulni látszó ország vezetését. A segélyezés kérdése mégsem volt teljesen egyértelmű a világszervezetben sem.

⁴ Az 1980-as évektől kezdődően a történettudomány és a moralitás kapcsolatának vizsgálata tekintetében az álláspontok jelentős pluralizálódásának lehetünk tanúi. Erről összefoglalóan lásd: COTKIN, 2005.

Ugyanis amellet, hogy az intézmény mindent meg kívánt tenni a véres harcok utáni éhezés és egészségügyi ellátási nehézségek tragikus szintre emelkedése ellen, pontosan tudták azt is, hogy a küszöbön álló humanitárius katasztrófa csak kis részben a forradalom következménye. A problémák valós okát inkább a Rákosi-korszak döntései, különösen a racionalitást veszített gazdaságpolitikája képezte – ennek fényében pedig az ENSZ nem akart precedenst szolgáltatni arra, hogy nemzeti kormányok által okozott társadalmi válságok megoldását magára vállalja.

A harmadik rész, amely nagyjából a negyedik fejezettől a kötet végéig tart, a forradalom lezárását követő időszakot tárgyalja egészen 1963-ig, ameddig a „magyar ügy” – azaz az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésének és az azt követő megtorlásnak – problematizálása be nem fejeződött, és le nem került a kérdés az ENSZ közgyűlésének napirendjéről. A kötet ezen részének talán legfontosabb hozzáadott értéke a forradalmat követő időszzakkal kapcsolatos eddigi tudásunkhoz, hogy a megtorlás időszakát három nagyobb kontextust egymásra vetítve tárgyalja: egyrészt a New Yorkban végbemenő különbizottsági munkát veszi górcső alá, amely abból a szempontból mindenképpen unikális volt – és ezt Nagy is hangsúlyozza – hogy korábbi történelmi események kapcsán ilyen intézmény felállítására nem került sor, ez pedig jól jelzi azt a problematikus viszonyt, amellyel maga a világszervezet viszonyult az eseményekhez. A szerző fejezeteken átívelően érzékelteti, hogy a minden földrészről egy-egy ország egy diplomatáját foglalkoztató bizottság, valamint a hozzárendelt titkárság és szakértőinek személyisége és a kommunista eszmékhez való viszonya néha nagyobb súllyal esett a latba, mint az, hogy anyaországuk hol állt a hidegháborús ideológiai megosztottságban. Ugyanakkor Nagy András azt is jól szemlélteti, hogy ez a bizottsági munka az egyes tagok életében viszonylag minimális szerepet játszott, és jelentősége eltörpült a világszervezetben folytatott többi feladatuk, más külügyi megbízatásuk mellett. Így mind a forradalomról, mind pedig az azt követő megtorlási időszakról kiderített információk, sok esetben igazságtalanságok mérvadó kezelését a jelentések és megkeresések bürokratikus útvesztőkben való elkallódása, valamint néhány szovjetekhez közeli diplomata tevékenysége sikeresen megnehezítette. És bár az évek folyamán személyükben változó tagok nem egyszer a különbizottsági munkával igyekeztek saját előrelátásukat biztosítani, a magyar ügy jelentősége egyre jobban csökkent. Sőt, már a Kádár-kormány által felajánlott amnesztia előtt is szinte meglepő volt, hogy napirenden tudott maradni. Azt pedig, hogy ennek fenntartása mennyire nem volt a tagállamok belső konfliktusaival terhelt ENSZ érdeke, a különbizottsági másodtitkár, Povl Bang-Jensen esetének szentelt, mikrotörténeti részletességgel rekonstruált fejezetében mutatja be a szerző.

A másik kontextus a magyar emigráció, amely két szempontból is elengedhetetlen szerepet játszik az 1963-ig tartó időszzakban: a humanitárius problémák tekintetében a forradalmat követő hetekben, a határzár helyreállításáig olyan mennyiségű menekült érkezett Ausztriába, akiknek a koordinálásában az ENSZ-nek mindenféleképpen ki kellett vennie a részét. Emellet a már új lakóhelyükre érkezett menekültek, különösen a szélesebb körű nyugati beágyazottsággal bíró értelmiségi rétegük, igen nagy lobbierővel bírt mind a magyar ügy napirenden tartásában, mind pedig a forradalom utáni időszzakkal kapcsolatos történések

nemzetközi terjesztésében. Ez pedig a konszolidálódó Kádár-kormánynek komoly problémákat okozott.

A harmadik szintér, amely folyamatos tárgyalásra kerül, az az 1956 november utáni magyar belpolitikai helyzet, azon belül is a megtorlás kérdése. Ebben a részben a forradalmi eseményekben résztvevők felderítése és felelősségre vonásuk súlyossága kapcsán Nagy felveti azt a logikus gondolatot, hogy a hatvanas évek eleje felé súlyosbodó büntetések, újra és újra elővett forradalmárok sorsának alakulásában szerepet játszott az ENSZ ellenséges viselkedése, valamint a potenciális kizárás lehetősége a világszervezetből. Utóbbi tekintetében a szerző arra az érdekes következtetésre jut, hogy míg ez a végkimenetel rajta volt mind az emigránsok, mind pedig a kádári politikai elit elvárásai horizontján, addig úgy tűnik, pontosan maga az ENSZ volt az, amely nem játszott el komolyan a kizárás gondolatával.

A forradalmat követő eseményeket alakító három fő szintér és kontextus egymásra hatása kapcsán Nagy leírja azt a folyamatot, ahogyan ENSZ-megfigyelők Magyarországra engedése híján a különbizottság a világ több pontjára költöző emigránsok tapasztalatait vette számításba konkrét terepszemle helyett, és hogy ezeknek a szemtanúknak az ellehetetlenítését, morális kétségbevonását, egyszerű bűnözőkké minősítését milyen, általában konspirációs módszerekkel próbálta a pártállam megvalósítani. Amellett, hogy a magyar politika hogyan reagált az emigránsok és az ENSZ viszonyára, valamint arra, hogy az utóbbi igen jelentős hitelt adott az előbbieket szavainak, a kötet ennek a folyamatnak a fordítottjára is hoz példát. A különösen emigránsoktól, azok otthon maradt hozzátartozóitól érkező, a megtorlások súlyosbodására utaló beszámolóitól következően az 1960-as évek felé haladva egyre inkább az vált a világszervezet céljává, hogy még több ember bebörtönzését és kivégzését megakadályozza – még úgy is, ha a határozatainak nem tud érvényt szerezni. Ez pedig alapvetően már nem a forradalomnak való igazságszolgáltatást, az ENSZ alapelveinek megfelelő beavatkozást szolgálta, hanem olyan humanitárius elveket, mint az emberéletek megmentése, további személyek szenvedéseinek, halálának elkerülése.

Összességében Nagy András könyve mind a források feltárásának mélysége, mind pedig a dokumentumokból kirajzolódó események összetettségének, az azokat alakító, a világ számos különböző földrajzi pontjához kötődő aktorok számosságának, változásának mélyreható felfedése miatt mindenképpen fontos vállalat teljesít. Emellett, azáltal, hogy munkájában a forradalommal kapcsolatos nemzetközi diskurzusok, valamint a Magyarországon zajló folyamatok közötti kapcsolatot nemcsak a vizsgálódás makroszintjein (például a meghozott ENSZ határozatok és azok recepciója tekintetében) igyekszik összekötni, hanem a történet szempontjából fontos eseményeket (mint a különbizottsági munka, megtorlások, segítségnyújtás), azok alakítóinak személyiségét, motivációit, szélesebb karrierívét, az ENSZ-diplomaták mindennapjait és a magyar emigráció folyamatát, tapasztalatait és '56 utáni lobbijerejét is igyekszik bemutatni, egy olyan komplex képet mutat be az 1956–1963 közötti időszakról, amely az események alakulásában a szélesebb politikai szükségszerűségek és késztetések mellett az egyéni döntések, motivációk nem elhanyagolható súlyát és felelősségét is beemeli.

Ezeknek az erősségeknek az elismerése mellett azonban szót kell ejteni azokról a szerzői eljárásokról is, amelyek kevésbé a korszak politikai-érzelmi-morális kontextusának, mint inkább napjaink '56-tal kapcsolatos értelmezési krédójához illeszkedve értekeznek az 1956 és 1963 közötti eseményekről. Ilyen például a magyar ügy elszabotálásának kérdése. A szerző ebben a kérdésben szándékosságot feltételez, az ENSZ-bürokrácia szovjetekhez lojális részének lobbierjét és az üggyel kapcsolatos koordinációs szerepét hangoztatva. Nyilván ezt az – egyébként teljesen valószínű – elképzelést dokumentumokba foglalva nehéz volna bizonyítani, hiszen a folyamat informális beszélgetések, halogatások, esetleges zsarolások útján következhetett be, így viszont legalább komparatív jelleggel érdemes lehetett volna egyéb, hasonlóan problémás eseményekkel kapcsolatos ENSZ-eljárásokat beemelni, ezzel rámutatva arra, hogy a hasonlóan vitás ügyek szabotálása mennyire lehetett tendenciaszerű, voltak-e erre bevett módszerek – ez kétségtelenül erősítette és kevésbé mutatta volna szubjektívnek az érvelést.

Szintén megalapozottabbá tehetette volna az érvelést az igen gazdagon illusztrált kötetben bizonyos fotók – például a 96. és a 290. oldalon található – forrásmegjelölésénél a képeket őrző gyűjtemény és a fotó készítője mellett a megjelenési helyére is hivatkozni. Ennek azért lett volna különös jelentősége, mert a közel kétszáz fotót tartalmazó kiadványban a képi ábrázolások láthatóan tudatos használata számoságukból és témájukból adódóan nemcsak illusztrálják az elemzést, hanem a felhasznált szöveges forrásokat kiegészíteni, és az érvelést erősíteni próbálják. Az említett két esetben a szerző a képaláírásokkal a fotók propagandajellegét hangsúlyozza, melynek célja, hogy rámutasson, hogyan próbálta a kommunista hatalom törbe csalni a hazatérő emigránsokat, vagy hangsúlyozni a forradalom után a rend gyors visszaállását. Ahhoz azonban, hogy egy kép propagandaanyagként való feltüntetése és így a korszak egyik jellemző meggyőző eszközének bemutatása hihető legyen a kötet olvasója számára, érdemes lett volna azt is feltüntetni, milyen kiadványban, plakáton „lényegült át” azzá, azaz kiket, mikor és milyen fórumokon akarhatott velük meggyőzni a párt.

Szintén inkább az olvasók érzelmeire igyekszik hatni a szerző a tudományos meggyőzésük helyett a titkosrendőrök kiterjedt és összetett szerepével kapcsolatos leegyszerűsítő fogalomhasználattal. A fedésben dolgozó informátorok szerepe mind a rezidentúrák külföldi – például az ENSZ-beli – működése kapcsán, mind pedig a forradalom magyarországi megtorlása, az abban résztvevők felderítése esetén felmerül, a kötet fontos és terjedelmes részét is képezi. Éppen ezért különösen zavaró, hogy az ilyen pozíciókat betöltő személyek jelölésére a szerző mindenféle distinkció nélkül az *ávós* fogalommal él – ráadásul úgy, hogy az 1. fejezet 26. lábjegyzetében jelzi, hogy tisztában van a szervezetben betöltött funkciók és időbeli változások által indokolt kifejezésbeli különbségekkel. Ebben a kontextusban a helytelen fogalomhasználat legalább három szempontból problémás: egyrészt azért, mert az *ávós* fogalom megkülönböztetés nélküli használata mind a rezidentúrákon feladatot teljesítő, mind pedig a magyar országhatárokon belül hálózati munkát folytató személyekre uniformizálja az állambiztonság igen tagolt, számos különböző alosztállyal és felderítési-elhárítási funkcióval és céllal rendelkező szervezetét. Másrészt pedig azért is helytelen ez a fogalomhasználat, mivel maga a szervezet már 1948-tól nem az Államvédelmi Osztály nevet viseli, 1956

után pedig – az ÁVH feloszlásával, majd az állambiztonsági szolgálatok újraszervezésével – tovább bonyolódik a helyzet intézménytörténeti és névhasználati szempontból. Harmadrészt pedig, bár a szerző megindokolja, hogy azért tekinti elfogadhatónak a fogalom uniformizált használatát, mert az intézmény munkatársai „később – az intézmény nevének változása után – is annak elveit, mentalitását és módszereit követték” (303.), arról, hogy pontosan mit ért elvek és módszerek alatt, nem tájékoztat részletesen. Ezt a fogalomhasználatot az elmúlt évek kutatásait figyelembe véve érdemes lett volna átgondolni vagy részletesebben magyarázni, mivel ezek a vizsgálatok pontosan azokra az egyéni pályákra és módszerekre világítanak rá, amelyek a hálózati munkával kapcsolatos uniformizáló gondolatokat erőteljesen árnyalják.

Így ebben a formában az *ávó* és *ávós* kifejezések alkalmazása csak a szó napjaink köznyelvében meghonosodott, egyszerre erősen leegyszerűsítő és moralizáló funkcióját töltheti be, amellyel az a legnagyobb probléma – amellet, hogy tudományosan nem adekvát –, hogy a kötet érvelésének lehetséges céljaival ellentétes hatást kelt az olvasóban. Nagy András kötetének erőssége, hogy az egyének tevékenysége, életpályája kontextusában igyekszik bemutatni és megítélni a magyar ügy kapcsán kifejtett ágenciájukat, cselekvési lehetőségeiket és az ezek ismeretében hozott döntéseiket. Akkor azonban, amikor a fogalmat ilyen értelemben használja, megnehezíti a szóban forgó személyek tevékenységének, lehetőségeinek mérlegelését és egyenlőségjelet tesz az *ávós* lét, valamint a forradalom előtti és az azt követően újáalakuló párt irányvonalához való feltétel nélküli lojalitás és parancsteljesítés közé. Ez azért problémás, mivel az elmúlt évek történeti elemzései rámutattak, hogy az állambiztonság számára feladatokat ellátó személyeknek a szervezet keretei között a parancsok feltétel nélküli teljesítésén kívül nyílhatott némi mozgásteret az ellenállásra, tehát könnyíthették és nehezíthették is az információszerzést. Ezeknek a dilemmáknak a figyelembevétele és a szóban forgó szereplők pályájának komplexebb felrajzolása segíthetett volna a többi szereplőnél egyébként jól kirajzolódó dilemmák konzekvensebb artikulálásában.

Lászlófi Viola

Felhasznált irodalom és rövidítések

COTKIN

2008 COTKIN, George: History's Moral Turn. *Journal of the History of Ideas*, 69. (2008) 2. sz. 293–315.

FASSIN

2010 FASSIN, Didier: *La Raison humanitaire. Une histoire morale du temps présent*. Paris, Éditions Seuil, 2010.

FELDMAN–TICKIN (EDS.)

2010 FELDMAN, Ilana – TICKIN, Miriam (eds.): *In the Name of Humanity: The Government of Threat and Care*. Durham, NC–London, Duke University Press, 2010.

NAGY

2005 NAGY András: *A Bang-Jensen-ügy – '56 nyugati ellENSZélben*. Budapest, Magvető, 2005.

VARGHA

2018 VARGHA Dóra: *Polio Across the Iron Curtain. Hungary's Cold War with an Epidemic*. Cambridge, Cambridge University Press, 2018.